

EHL-İ SÜNNET

EDİTÖR
Mustafa AYKAÇ

İstanbul, 2020



ENSAR NEŞRİYAT TİC. A.Ş.

© Eserin her türlü basım hakkı anlaşmalı olarak Ensar Neşriyat'a aittir.

ISBN: 978-605-7619-85-3

Sertifika No: 17576

Kitabın Adı
Ehl-i Sünnet

Editör
Mustafa AYKAÇ

Yayın Yönetmeni
Hüseyin KADER
Adem SAYDAŒ

Redakte
Abdulkadir MACİT

Kapak
Halil YILMAZ

Baskı
ÇINAR MAT. ve YAY. SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
100. Yıl Mahallesi Matbaacılar Caddesi
Ata Han No:34 / 5 Bağcılar - İSTANBUL
Tel: 0212 628 96 00 - Faks: 0212 430 83 35
Sertifika No: 45103

1. Basım
Ekim 2020 / 1.000 adet basılmıştır.

İletişim
Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.
Düğmeciler Mah. Karasüleyman Tekke Sokak No: 7 Eyüpsultan / İstanbul
Tel: (0212) 491 19 03 - 04 Faks: (0212) 438 42 04
www.ensarneyriyat.com.tr siparis@ensarneyriyat.com.tr

İMAM MÂTÜRÎDÎ VE EHL-İ SÜNNET'E KATKISI¹

Ahmet AK*

Giriş

İmam Mâtürîdî, sadece Ehl-i sünnet'in iki büyük imamından biri değil; aynı zamanda icazet verecek kadar Hanefî bir fakih, çok büyük bir dirayet müfessiri, büyük bir kelamcı ve İslâm Mezhepleri Tarihçisidir. Ama o, daha çok Ehl-i sünnet'in iki büyük kolundan biri olan Mâtürîdîlik mezhebinin kurucusu olarak bilinmektedir. Gerçekten de o, Ehl-i sünnet'in kurucularından İmam Azam Ebû Hanife'nin görüşlerini akli ve nakli delillerle açıklamış ve sistematik hale getirmiştir. Bundan dolayı onun Ehl-i sünnet anlayışının kökleşip yayılmasında çok büyük katkısı olmuştur. İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik konusunda son yıllarda önemli çalışmalar bulunmakla birlikte, İmâm Mâtürîdî'nin ve ona nispet edilen Mâtürîdîliğin yeteri kadar tanındığını söylemek zordur. Bundan dolayı onun, Ehl-i sünnet'e katkısı da mensupları arasında bile iyi bilinmemektedir. Bu sebeple, İmam Mâtürîdî'nin Ehl-i sünnet'e katkısını daha iyi anlamak için önce kısaca hayatı, hocaları, öğrencileri, eserleri, şahsiyeti, eserleri ve görüşleri üzerinde durulacak ondan sonra Ehl-i sünnet'e katkısı ele alınacaktır.

1. İmam Matüridi'nin Hayatı ve Görüşleri

1.1. İsim, Künye ve Ünvanları

İmâm Mâtürîdî'nin ismi, Muhammed'dir. Uzun ismi ise Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî'dir. Künyesi ise Ebû Mansûr'dur.² Ünvanlarına gelince, Hanefî âlimleri onun için birçok ünvan

1 Bu çalışma, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik* kitabımızdan yararlanarak ve yeni bir takım önemli bilgiler ilave edilerek hazırlanmıştır.

* Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmâm Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, aak@ksu.edu.tr.

2 Ebû'l-Muîn Meymûn en-Nesefî, *Tabsiratü'l-edille fi usûli'd-dîn*, nşr. Claude Selame, (Dimeşk: 1993), 1/26, 27, 98, 146; Ebû Hafs Ömer en-Nesefî, *el-Kand fi zikri ulemâ-i Semerkand*, nşr. Nazar Muhammed el-Faryâbî, (Riyad: 1412/1991), 311.

kullanmışlardır. Bu ünvanlardan bazıları şunlardır: “Ehl-i sünnet’in reisi zâhid İmâm,”³ Semerkand meşayihinin reisi” ve “İmâmü’l-hüdâ Sünnet ve hidâyet ehlinin önderi, Ehl-i sünnet ve’l-cemaat’in bayraktarı, fitne ve bidatın kökünü kazıyan, kelâmcıların imâmı ve Müslümanların akâidini tashih eden âlim.”⁴ Bununla birlikte onun ismi ilk dönemlerde daha çok “Ebû Mansûr el-Mâtürîdî”⁵, “Ebû Mansûr es-Semerkandî” veya “eş-Şeyh Ebû Mansûr”⁶ şeklinde meşhur olmuş; günümüzde ise o, İmâm Mâtürîdî, Ebû Mansûr Mâtürîdî ya da sadece Mâtürîdî olarak bilinmektedir.

1.2. Doğum Yeri ve Tarihi

İmâm Mâtürîdî, bugünkü Özbekistan’ın sınırları içerisinde bulunan Semerkant şehrinin Mâtürîd köyünde doğdu ve doğduğu yere nispetle el-Mâtürîdî adıyla meşhur oldu⁷ Ancak onun ne zaman doğduğu kesin olarak bilinmiyor. Bununla birlikte, Muhammed b. Mukâtil er-Râzî’ye (248/862) öğrencilik yaptığı⁸ göz önünde bulundurulduğunda, onun III/IX. asrın ortalarına doğru hicri 236, miladi 850 yılı civarında doğduğunu söylemek mümkündür.

1.3. Nesebi

Sem’ânî⁹ ile Zebîdî,¹⁰ Mâtürîdî’nin Arap asıllı olduğunu iddia etmektedirler. Fakat onun hayatı ve eserleri incelendiğinde, bu iki âlimin iddiasının şu iki sebepten dolayı doğru olmadığı görülecektir. Birincisi ilk kaynaklarda, onun Arap olduğuna dair herhangi bir bilgi yoktur. İkincisi yaşadığı devirden günümüze kadar çok büyük bir âlim olduğu kabul edilmesine rağmen kaynaklarda, onun dedesinden yukarı nesebine dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Şâyet İmâm Mâtürîdî, Sem’ânî ve Zebîdî’nin iddia ettikleri gibi Ebû Eyyüb el-Ensârî’nin soyundan gelmiş olsaydı, Arap geleneğine göre soy kütüğüne büyük önem verildiğinden Mâtürîdî’nin soyu mutlaka bir sahâbeye dayandırılır ve kay-

3 Alâuddin es-Semerkandî, *Mizânü’l-usûl fi netâici’l-ukûl*, nşr. M. Zeki Abdülber, (Katar: Mektebetü dâri’t-türâs, 1404/1984), 3.

4 Mahmud b. Süleyman el-Kefevî, *Keîbü a’lâmi’l-ahyâr min fukahâi mezhebi’n-Nu’mâni’l-muhtar*, (İstanbul: Süleymaniye Ktp. Reisülküttâb Bölümü, nr. 690), vr. 105a, 105b.

5 Sem’ânî, Ebû Sa’d Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr et-Temimî, *el-Ensâb*, nşr. Abdullah Ömer el-Bârûdî, I-V, (Beyrut: Dâru’l-cinân, 1408/1988), 5/155.

6 Ebû’l-Hüseyn Muhammed İbn Yahyâ el-Beşâğarî (İbn Yahyâ), *Şerhu cümeli usûli’l-dîn li Ebi Seleme es-Semerkandî*, (İstanbul: Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa Bölümü, Nu: 1648/II), vr. 18b, 20a, 29a, 31a, 34a, 39a, 52b, 53a.

7 Sem’ânî, *el-Ensâb*, 5/155.

8 Seyyid Muhammed Murtaşâ el-Hüseynî ez-Zebîdî, *İthâfî’s-saâdeti’l-muttekin bi şerhi İhyâi ulûmi’l-dîn*, (Beyrut: Dâru’l-Fikr ts.), 2/5, 6; Kemâluddin Ahmed b. Hasan el-Beyâzî, *İşârâtu’l-merâm an ibârâti’l-imâm*, thk. Yusuf Abdürrezzak, (Kahire: 1949), 23.

9 Sem’ânî, *el-Ensâb*, 5/155.

10 Zebîdî, *İthâfî’s-saâde*, 2/5.

dedilirdi.¹¹ Oysa kaynaklarda onun nesebine dair dedesinden sonra herhangi bir kayıt mevcut değildir. Bize göre Sem'ânî ve Zebîdî'nin iddiaları, Mâtürîdî'nin kızının soyundan gelen kadı Ebû'l-Hasan'ın, babasının soyunun sahabi Ebû Eyyüb el-Ensârî'ye dayanmasını yanlış anlamış olmalarından kaynaklanmaktadır. Ebû Hafs en-Nesefî'ye göre, söz konusu kişinin babasının annesi, Mâtürîdî'nin kızının kızıdır.¹² Öte taraftan Mâtürîdî'nin hayatı ve nesebi hakkında bu kadar az bilginin olması ve eserlerinde, Arap dili bakımından bazı gramer hatalarının ve *Kitâbü'l-Tevhîd* adlı eserinde ilk etapta kolay anlaşılmayan bazı ifadelerin bulunması; ayrıca ifadelerinde yer yer Türkçe cümle yapısına benzer ifadelerin oluşu ve mensuplarının çoğunun Türk olması gibi hususlar, onun, Türk olduğunu göstermektedir.¹³

1.4. Hocaları

Mâtürîdî, İmam Azam Ebû Hanife'nin öğrencilerinin öğrencisidir. Kaynaklarda imam Mâtürîdî'nin hocalarıyla ilgili beş çeşit hoca silsilesi bulunmaktadır. Tespitlerimize göre ise Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, en az beş hocadan ders almıştır. Bu âlimlerin tamamı imam-ı Azam Ebû Hanife'nin öğrencileri Muhammed eş-Şeybânî, Ebû Yusuf, Ebû Mukâtil es-Semerkindî ve Ebû Mutî el-Belhî'den ders almışlardır. Diğer bir ifadeyle imam Mâtürîdî, Ebû Hanife'nin öğrencilerinin öğrencilerinden okumuştur. İmam Mâtürîdî'nin bizzat ders gördüğü hocaları şunlardır:¹⁴

1. Ebû Bekr Ahmed b. İshak b. Salih el-Cüzcânî,
2. Ebû Nasr Ahmed b. el-Abbas el-İyâzî,
3. Muhammed b. Mukâtil er-Râzî,
4. Nusayr b. Yahya el-Belhî,
5. Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Recâ el-Cüzcânî'dir.

1.5. Öğrencileri

İmam Mâtürîdî, daha önce belirtildiği gibi bütün ömrünü eğitim öğretim faaliyetleriyle geçirmesine rağmen kaynaklarda sadece dört öğrencisinin ismi geçmektedir. Bunlar Ali b. Saîd Ebû'l-Hasan er-Rustuğfenî, Ebû'l-Kâsım İshak b. Muhammed b. İsmail el-Hakîm es-Semerkindî, Ebû Muhammed Abdulkerim b. Musa b. İsa el-Pezdevî, Ebû Ahmed el-İyâzî'dir.¹⁵ Bununla birlikte, ondan

11 Şükrü Özen, *Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünü Yeniden İnşası*, (İstanbul: Basılmamış Doçentlik Tezi, 2001), 12.

12 Muhyiddin Ebû Muhammed Abdülkadir b. Muhammed el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, nşr. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, 4 cilt, (Kahire: 1993), 2/553.

13 Ahmet Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 51.

14 Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 60.

15 Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 47-48.

istifade eden öğrencilerin sayısının yüzlerce, hatta binlerce olduğunu söylemek mümkündür.

1.6. Eserleri

Mâtürîdî, Kelam, Mezhepler, Tefsir, Kur'an, Usûl-ü fıkıh ve Fıkıh alanlarında pek çok eser yazmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla kaynaklarda İmam Mâtürîdî'ye aidiyeti kesin olan on dört eser bulunmaktadır. Ancak bunlardan *Kitâbü't-Tevhîd* ve *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* dışındakiler istilalar, göçler vb. sebeplerden dolayı ne yazık ki günümüze kadar gelememiştir. İmam Mâtürîdî'ye aidiyetleri kesin olarak bilinen eserleri şunlardır:

1.6.1. Kitâbü't-Tevhîd

Mâtürîdî'nin bu eseri ilk devirlerden beri *Kitâbü't-Tevhîd* olarak meşhur olmuş ve hep bu şekilde isimlendirilmiştir. Nitekim Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî ve Ebü'l-Muîn en-Nesefî gibi ilk dönem Mâtürîdî âlimlerin eserlerinde *Kitâbü't-Tevhîd* ismi kullanılmıştır.¹⁶ *Kitâbü't-Tevhîd*, Mâtürîdî'nin kelâmî görüşlerini ve mezhep anlayışını geniş olarak anlattığı önemli bir eserdir. Bu kitap Mâtürîdîliğin en temel kaynağı olduğu gibi Mutezile başta olmak üzere çeşitli İslâm mezhepleri ve bazı dinî akımlar hakkında da önemli bilgiler veren ilk dönem kaynaklardan birisidir.

Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhîd* adlı bu önemli eserinin bilinen tek yazma nüshası Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi nr. 3651'de kayıtlıdır. Eser, söz konusu nüsha esas alınarak, Fethullah Huleyf tarafından uzun bir mukaddime ile birlikte ilk defa Beyrut'ta 1970 yılında neşredilmiştir. Daha sonra 1979'da İstanbul'da, 1982'de tekrar Beyrut'ta ve İskenderiye'de ofset baskıları yapılan *Kitâbü't-Tevhîd*, Ankara'da 2003 yılında Bekir Topaloğlu ve Muhammed Aruçi tarafından yazma nüshası ve ilk baskılarından yararlanılarak yeniden basılmıştır.¹⁷ Eser, ayrıca Bekir Topaloğlu tarafından tercüme edilerek *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi* adıyla Ankara'da 2002 yılında ilk neşri yapılmıştır.¹⁸ Günümüzde genişletilmiş yeni baskıları mevcuttur.

1.6.2. Te'vîlâtü'l-Kur'ân

Te'vîlâtü Ehli's-Sünnet ve *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* olarak meşhur olan bu eserin asıl adı, tespitlerimize göre *Kitâbü't-Te'vîlât*'tir.¹⁹ Mâtürîdî'nin tefsiri ilk önce

16 Nesefî, *Tabsiratü'l-edille* 1/359; Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, çev. Şerafeddin Gölcük, (İstanbul: Kayihan Yayınları, 1994), 3.

17 Bkz. Ebü Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, nşr. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003).

18 Bkz. Ebü Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: İSAM Yayınları, 2002).

19 Ebü Bekir Muhammed b. Ahmed Alâuddin es-Semerkandî, *Şerhu Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, (İstanbul:

Fatıma Haymî tarafından 2004 yılında Beyrut'ta beş cilt olarak basılmıştır.²⁰ İkinci olarak ise Bekir Topaloğlu öncülüğünde bir ekip tarafından 2005-2010 yılları arasında İstanbul'da onyedinci cilt halinde basılmıştır.²¹ Daha sonra aynı hocamızın yanı sıra Yusuf Şevki Yavuz öncülüğünde tercüme edilmiş ve İstanbul'da Ensar Neşriyat tarafından onyedinci cilt olarak neşredilmiştir.²²

1.7. Vefatı

İmam Mâtürîdî, 333/944 tarihinde Semerkant'da vefat etmiştir. Yaklaşık 100 sene yaşayan İmam Mâtürîdî, Semerkant'ın meşhur Câkerdize Mezarlığı'na defnedilmiştir. O, hayatı boyunca ilimle meşgul olmuş ve vefat ettiğinde geride birçok eser ve öğrenci bırakmıştır. Zamanın Semerkant kadısı Hâkim es-Semerkandî İmam Mâtürîdî'nin mezar taşına şu ibareyi yazdırtmıştır:²³

“Burası, her şeyini ilme adayan ve ilmin yayılıp, gelişmesine harcayan,
Bu sebeple, eserleri övülen, ömrünün meyvelerini toplayan zatın kabridir.”

1.8. Tevhid Anlayışı

İmam Mâtürîdî'ye göre Allahu Teâla, bütün insanlığı tevhid inancına davet etmiştir. Fakat bu inancı, sadece bir İslâm fırkası bozmadan koruyabilmiş, diğerleri ise birtakım hurafeler katarak bu inancı bozmuşlardır.²⁴ Ona göre, Allah'ın tevhidinde yani eşi ve benzeri olmadığını üç şey delalet etmektedir: Bunların birincisi nakî deliller; ikincisi akî deliller; üçüncüsü ise âlemdeki nizam ve intizamdır.²⁵

Nakî Deliller: İmam Mâtürîdî, Allah'ın eşi ve benzeri olmadığını konusunda birçok ayeti delil getirmektedir. Bu ayetlerden bazıları şunlardır:

1. “Sizin ilahınız, tek bir ilahdır, O'ndan başka ilah yoktur”²⁶.
2. “Allah'tan başka ilah yoktur”²⁷.
3. “Yerde ve gökte birden fazla ilah olsaydı, yer ve gök fesada uğrardı”²⁸.

Süleymaniye Ktp, Medine Bölümü, Nu: 179), vr. 1b, 2a.

20 Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Tevlâtü Ehli's-Sünne*, nşr. Fâtıma Yusuf el-Haymî, I-V, (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1425/2004).

21 Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, thk. Ahmed Vanlıoğlu ve dğr., (İstanbul: Mizan Yayınları, 2005-2010).

22 Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, trc. Yusuf Şevki Yavuz ve dğr., (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010-2017).

23 Neseî, *Tabsiratü'l-edille* 1/358.

24 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, 184, 185; *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 2/9-12, 4/395-40, 5/117-118, 121-122.

25 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, 37; Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 2/134-137.

26 el-Bakara 2/163; Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 1/114.

27 el-Bakara 2/255; 3. Âl-i İmran 3; Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 1/114,

28 el-Enbiya 21/22; Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 3/323.

4. “Eğer Allah’ın insanların bir kısmının kötülüğünü, diğerleriyle savması olmasaydı, elbette yeryüzü altüst olurdu”²⁹.

İmam Mâtürîdî, ayet ve hadislerin yanı sıra tarihi ve sosyal gerçekleri de delil olarak kullanmaktadır. Ona göre, bütün toplumlar tek bir ilaha inanma konusunda ittifak etmiştir.³⁰ Allah’tan başka hiçbir varlığın ilahlık iddiasında bulunarak ilahlığına delalet edecek bir delil ortaya koyduğu duyulmamıştır.³¹ Görüldüğü gibi İmam Mâtürîdî, nasların yanı sıra tarihî ve sosyolojik gerçekleri de delil getirmiştir.

Aklî Deliller: İmam Mâtürîdî, Allah’ın birliği konusunda şu iki delili getirmektedir:

Temânu’ Delili: Mâtürîdî’ye göre kaianat ve onun içinde bulunan her şey mümkün varlıktır. Bu sebeple onların meydana gelmesi için bir yaratıcıya ihtiyaç vardır³². Ona göre, âlemin yaratıcısı “Bir” ve “Tek” tir. Zira âlemin yaratıcısı birden fazla olmuş olsaydı, âlemin var olabilmesi ancak onların anlaşmasıyla mümkün olurdu. İlahlar arasında bir anlaşmanın olması ise onların aczini ve bilgisizliğini gösterir. Çünkü birden fazla ilah olsaydı, birinin diğerinden habersiz tek başına bir fiili gerçekleştirmeye gücü ya yeter, ya da yetmezdi. Her ikisinin güç yetirmesini iddia etmek, temelde yanlış bir görüştür. Eğer her ikisi de güç yetiremezse, o zaman ikisi de acze düşmüş olurlar. Bu acziyet ise onların ilah olmadıklarını gösterir. Yine her ikisi de güç yetirebilir denilirse, bu durumda, ilahlardan birisi bir şeyin olmasını isterken, diğeri olmamasını isteyebilir. Onlardan birisi, olan bir şeyin varlığını sürdürmek isterken, diğeri, aynı şeyin yok olmasını dileyebilir. Bu durumda ise, onların arasında çekişme ve uyuşmazlık kaçınılmaz olacağı için âlemde düzensizlik söz konusu olurdu. Âlemde böyle bir kargaşanın olmayışı, aksine âlemin muhteşem bir nizam ve intizam içerisinde olması, kâinatın yöneticisinin ve yaratıcısının tek olduğunu göstermektedir³³. Mâtürîdî, bu açıklamayı “Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka ilahlar olsaydı, ikisinin de düzeni bozulurdu³⁴” ayetinin ışığında yapmaktadır.³⁵ Yine ona göre, Allah ile birlikte başka bir ilah daha bulunsaydı, o da, gücünü ve hâkimiyetini göstermek amacıyla bir takım girişimlerde bulunması gerekirdi. Böyle bir şeyin olmayışı,

29 el-Bakara 2/251; Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, 1/211.

30 Mâtürîdî, *Kitâbü’l-Tevhid*, 37.

31 Mâtürîdî, *Kitâbü’l-Tevhid*, 38.

32 Mâtürîdî, *Kitâbü’l-Tevhid*, 26.

33 Mâtürîdî, *Kitâbü’l-Tevhid*, 38–41.

34 el-Enbiya 21/22.

35 Mâtürîdî, *Kitâbü’l-Tevhid*, 39; Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, 3/323.

Allah'ın ulûhiyyette ve rubûbiyyette yegâne olduğunu göstermektedir. Mâtürîdî, görüşlerini şu ayetlerle desteklemektedir:³⁶

“Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur. Eğer öyle olmuş olsaydı her ilah, kendi yarattığını sevk ve idare eder ve mutlaka biri diğerine büyüklük taslardı³⁷”.

“Yoksa o müşrikler, Allah'a karşı, O'nun yarattığı gibi varlıklar yaratan ortaklar mı buldular?³⁸”

İmam Mâtürîdî, hükümdarlar arasında süregelen siyasi geleneği de Allah'ın birliğine delil göstermektedir. Çünkü hükümdarlar saltanatlarını sürdürbilmek ve sadece kendi hükümlerinin geçerli olmasını sağlamak amacıyla, bütün imkânları kullanarak rakiplerini devre dışı bırakmak isterler. Mâtürîdî'ye göre bu durum da Allah'tan başka bir ilahın bulunmadığına ayrı bir delildir³⁹. O bu görüşünü, “Ey Muhammed! De ki: Eğer Allah ile beraber başka ilahlar bulunsaydı, o takdirde onlar, o Arş'ın sahibine bir yol ararlardı⁴⁰” ayetine dayandırmaktadır⁴¹. Onun bu ayeti, hem Allah'ın birliği konusunda, sem'î delil olarak göstermesi, hem de tevhid konusunda bu ayeti yorumlarken hükümdarların ortak kabul etmesini delil getirmesi son derece ilginçtir.

Nizam Delili: Mâtürîdî'ye göre, kâinattaki bütün olay ve varlıklar belli bir nizam ve intizam içerisinde ceryan etmektedir. Şayet yaratıcı birden fazla olmuş olsaydı, mutlaka mevsimlerin değişmesi, ekinlerin çıkması ve olgunlaşması, yerin ve göğün şekli, güneş sistemindeki hareketler, yaratıkların beslenmelerine ve canlıların yaşamını sağlayan sisteme ait düzenler bozulurdu. Bununla birlikte, insanların farklı dillerde, renklerde ve biyolojik yapılarda yaratılmış olması, yeryüzündeki nebatın kuruduktan sonra her sene tekrar yeniden yaratılması, müdebbir, her şeyi bilen her şeye gücü yeten bir zatın (Allah'ın) işi olduğuna işaret etmektedir. Allah'ın yarattığı her şey, O'nun vahdaniyetine şahadet etmektedir.⁴² O halde kâinattaki bütün varlıkların ve olayların, düzenli bir sistem içerisinde meydana gelmesi ve ahenkle devam etmesi, açıkça Allah'ın birliğine delalet etmektedir.⁴³

Mâtürîdî'ye göre evren ve içerisindeki bütün varlıklar farklı yapılarda ve zıt konumlarda yaratılmıştır.⁴⁴ Kâinattaki hiçbir şey, sadece zararlı veya sadece faydalı olacak şekilde tek amaçlı yaratılmamış; aynı zamanda birbirine zıt ka-

36 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, 39; Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 2/624 vd; 3/415.

37 el-Müminun 23/91.

38 er-Ra'd 13/16.

39 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, 39.

40 el-İsra 17/42.

41 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, 39; Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 3/158.

42 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 2/134–137, 189.

43 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, 38, 39, 40; Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 4/395–401.

44 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, 6.

rakterde (mesela artı eksi kutbunun olması gibi) yaratılmıştır. Buna rağmen, her nesne, zararlı ve yararlı özellikleriyle bir arada, bir cisimde toplanmıştır.⁴⁵ Her cismin yapısında bu şekilde zıt karakterli özellikler bulunmaktadır. Şayet cisimler bu özellikleriyle baş başa bırakılmış olsaydı, içerisinde bulunan zıtlık özelliğinden (mesela, ters kutuplardan) dolayı birbirini iterek cismin parçalanmasına sebep olur, bu da, tabiatın düzenini bozardı. Hâlbuki tabiattaki her varlık, hem kendi içinde hem de birbirleri arasında muhteşem bir uyum içerisinde bulunmaktadır. Tabiatın yapısında bulunan bütün bu özellikler, cisimleri uzlaştırıp yöneten ve yaratan Allah'ın varlığının ve birliğinin apaçık birer delilleridir.⁴⁶ Hatta her nesnede fayda ve zarar gibi birbirine tamamen zıt olan bu iki özelliğin, bir arada yaratılması ve onların ahenklerini korumaları, Allah'ın tevhid ve azametinin en büyük (aklî) delilidir.⁴⁷ Bu ifade, İmam Mâtürîdî'nin akla ne kadar büyük önem verdiğini açıkça göstermektedir.

İmam Mâtürîdî'ye göre, "Tabiatta gözlenebilen her şeyde mutlaka akıllara hayret verici bir hikmet ve yaratıcısına sanatkârane bir işaret bulunmaktadır."⁴⁸ Bu bakımdan düşünen insan, evrendeki nizam ve intizamı fark edip, akıyla bu ahengi sağlayan yüce bir varlığın olması gerektiğini anlar ve O'nun varlığını ve birliğini tasdik eder. O halde insan âlemdeki nizam ve intizama, aralarındaki eşsiz ahenge bakıp düşünürse, Yüce Yaratıcının varlığına ve birliğine mutlaka inanır.⁴⁹ Bu sebeple Mâtürîdî, kendisine tebliğ ulaşmayan kişinin de âlemdeki nizam ve intizama bakıp Yüce bir Yaratıcı'ya inanmasını gerekli görür.

1.9. İmanın Tarifi

Mâtürîdî'ye göre iman, Allah'ın varlığına ve birliğine, Hz. Muhammed'in O'nun kulu ve rasûlü olduğuna ve rasûlünün Allah'tan getirdiği her şeye inanıp, kalp ile tasdik etmektir.⁵⁰ Ona göre bir kimsenin iman edip etmemesi, insanın hür iradesine bağlıdır.

1.10. Mukallidin İmanı

İmam Mâtürîdî'nin yukarıdaki açıklamalarına ve onun daha önce geçen iman, kalbin tasdikinden ibaret olduğu hakkındaki görüşünden dolayı bir kimseyi taklid ederek inanan kişi de mümündür. Çünkü İmam Mâtürîdî'ye göre bir kimse dine şu üç sebepten dolayı inanır:⁵¹

45 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, 38-42, 169.

46 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, 42.

47 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, 169, 170.

48 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd Tercümesi*, 30.

49 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, 35 vd; Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 2/57, 102, 405; 3/38, 256; 4/254, 292.

50 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, 601, 631; Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 1/15, 16, 216, 241, 346; 2/361.

51 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 3/122.

- Kendisinden daha akıllı, bilgili ve ileri görüşlü olan bir kimseyi, bu üstünlüklerinden dolayı taklid ederek inanır.

- Kendine göre hak görünen şeyde şüphe etiğinden dolayı –şüphelerini gidermek için- bir dine inanır.⁵²

- Kendisine Hak/gerçek apaçık görüldüğünden dolayı inanır.

Ancak mukallid mümin, imanın güzelliğini ve hakikatini kısa zamanda öğrenmeye çalışmalıdır.⁵³ Zira taklid ederek inanan kişi, imanın hakikatini ve güzelliklerini bilemediği için her an imanını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bundan dolayı taklidî imanın, son nefese kadar muhafaza edilmesi çok zordur. Bu yüzden mukallidin imanı, insana pek fayda vermez. Onun için mukallid olarak inanan kişi, bir an önce hakikî imana kavuşmaya çalışmalıdır. Aslında mukallid olsun olmasın her müminin, aklını kullanarak ve tefekkür ederek Allah'a bilinçli bir şekilde inanması ve imanın gereğini yerine getirerek kâmil bir mümin olması gerekmektedir.⁵⁴ O halde mukallidin imanı geçerlidir. Fakat dünya ve ahiret saadeti için yeterli değildir. Aynı zamanda her an yok olma riski taşımaktadır.

1.11. İman-Amel İlişkisi

İmam Mâtürîdî, imanı kalbin tasdiki olarak gördüğünden amelleri imandan bir cüz kabul etmemektedir. Ancak imanı asıl, amelleri ise imanın gereği/kemâli olarak görmektedir.⁵⁵

1.12. İmanda Artma ve Eksilme

İmam Mâtürîdî'ye göre iman, amellerin yerine getirilmesiyle artmaz, terk edilmesiyle azalmaz.⁵⁶ Zira iman, Allah'ın varlığına ve birliğine, Muhammed'in (a.s.) O'nun kulu ve rasûlü olduğuna ve rasûlünün Allah'tan getirdiği her şeye inanıp, kalp ile tasdik etmektir. Bu bakımdan imanın kendisinde her hangi bir artma ve eksilme söz konusu olamaz. Fakat imanın vafında / keyfiyetinde / kalitesinde artma ve eksilme olabilir. Diğer bir ifadeyle bir mümin, kaliteli / kâmil bir imana sahip olabildiği gibi kalitesiz / kuru bir imana da sahip olabilir. Ona göre imanın keyfiyetindeki ziyadelik / artış, iman üzere kalmada sebat edip daim olmak, teceddüt / yenilenme ve kuvvetlenmek gibi çeşitli anlamlara gelmektedir.⁵⁷

52 Mâtürîdî, "Dinde size zorluk yoktur" ayetinin yorumunda Allah'ın ortaya koyduğu güçlü deliller ile şüpheleri ortadan kaldırdığının anlaşılabilirliğini savunmaktadır. Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 3/390.

53 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 2/376 vd.

54 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 1/288, 294; 2/198; krş. Mustafa Bozkurt, "Mâtürîdî'de Hakikat, Taklid ve Tahkik Açısından İman", *Uluğ Bir Çınar İmâm Mâtürîdî Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı*, Ofis Yayın Matbaacılık, Eskişehir, 2014, 410; Mustafa Aykaç, "İman Kavramı", *Sistematik Kelâm*, ed. Mehmet Evkuran, (Ankara: Bilay Yayınları, 2019), 347.

55 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, 535.

56 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 1/332; 2/331, 332; 3/457, 458; 4/108.

57 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 2/457, 458.

1.13. İmanda İstisna

İmam Mâtürîdî, “İnşallah müminim” diyerek imanda istisna yapılmasını, imana şüphe sokacağı gerekçesiyle doğru bulmamakta; “Ben gerçekten müminim” veya “Ben müminim” şeklinde ifade edilmesini savunarak bu konuda bir takım aklî ve naklî deliller getirmektedir⁵⁸. Ona göre istisna, halk arasında kesin olarak bilinen konularda değil, şüphe ve zan ifade eden hususlarda kullanılır. Zira kesin olarak bilinen bir hususu, “inşallah” diyerek istisna yapan bir kimse, muhataplarının tepkisini alır ve onun bu tutumu hoş karşılanmaz.⁵⁹ Öte yandan Allah, “... sonra da imanda asla şüpheye düşmeyenler”⁶⁰ ayetiyle insanları uyararak ve açıkça “Biz Allah’a... inandık deyiniz”⁶¹ beyanıyla, iman konusunda şüphe ve tereddüde düşülmemesini, imanın kesin bir şekilde ifade edilmesini istemektedir⁶². O halde iman konusunda istisna yapılması doğru değildir.⁶³ Ona göre mümin hiçbir kuşkuya kapılmadan göğsünü gere gere “Ben müminim” veya “Ben gerçekten müminim” demelidir.

1.14. İmamet / Devlet Başkanlığı Anlayışı

İmam Mâtürîdî’ye göre, imâmet (devlet başkanlığı) meselesi, itikâdî bir konu olmayıp, aklî bir konudur. Zira insanların birlikte huzur ve barış içerisinde yaşayabilmeleri için hukukî ve toplumsal bir düzenlemenin olması şarttır. Bu sebeple siyasi ve toplumsal bir düzenin kurulması ve bunun bir başkan tarafından yönetilmesi gerekir.⁶⁴ Aklın yanı sıra siyasî gelenek ve tarihî gerçekler de bir yöneticinin olmasını gerekli kılmaktadır.⁶⁵

Mâtürîdî’ye göre imamda bulunması gereken en önemli özelliğin adaletle hükmetmek olduğu söylenebilir. Nitekim o, “insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmedin”⁶⁶ ayetinin açıklamasında, Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) kanalıyla Hz. peygamberin şöyle dediğini nakleder: “Kıyamet gününde insanların en sevimlisi ve bana en yakın olanı âdil imamdır, insanların en kötüsü ve azabı en şiddetli olan ise câir/zalim sultandır”⁶⁷. Yine o, “biz seni yeryüzünde halife kıldık”⁶⁸ ayetinin, Hz. Âdem ve bütün âdemoğullarına şamil olduğunu belirtip,

58 Mâtürîdî *Kitâbü’l-Tevhîd*, 624; Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, 1/346.

59 Mâtürîdî *Kitâbü’l-Tevhîd*, 624.

60 el-Hucurat 49/15; Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, 4/550, 551.

61 el-Bakara 2/136.

62 Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, 1/98; Mâtürîdî, *Kitâbü’l-Tevhîd*, 624.

63 Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, 3/222.

64 Mâtürîdî, *Kitâbü’l-Tevhîd*, 285.

65 Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, 1/441–446; 2/403.

66 en-Nisa 4/58.

67 Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, 1/441.

68 es-Sa’d 38/26.

insanların, özellikle de peygamberlerin, hükümdarların ve diğer yöneticilerin, yeryüzünde Allah'ın halifesi/temsilcisi olduğunu savunur.⁶⁹ Bundan dolayı, yöneticilerin insanlar arasında hükmederken hak ve adalete riayet etmelerini gerekli görür.⁷⁰

Mâtürîdî'ye göre imâmet konusunda dini açıdan gözetilmesi gereken şey ise, takvâ⁷¹ sahibi olmaktır. Zira takvâ, idarî görevin adaletli bir şekilde yerine getirilmesine yardım eder.⁷² Ona göre imam/devlet başkanı, seçimle iş başına gelmelidir.⁷³ Ona göre imamların Kureyş'ten seçilmesinin dînî bir yönü olmakla birlikte, aynı zamanda idârî ve siyasî bir yönü de vardır. Çünkü Allah, Kureyşlilerin rahat yaşaması için Mekke'yi güvenli ve değerli bir hale getirmiş, Kur'an'ı Kureyş lehçesiyle indirmiş ve son peygamber Hz. Muhammed'i aynı kabileden seçmek suretiyle, Kureyşlilere bir takım nimetler vermiştir. Bütün bunlar Kureyş kabilesinin o dönemde saygın bir konuma sahip olduğunu gösterir. Ayrıca onlar, uzun süre Kâbe'nin yetkilisi olmuşlar ve bu görevi saygın bir şekilde yürütmüşlerdir.⁷⁴

İmam Mâtürîdî'ye göre, halife / imam / devlet başkanı masum değildir; o da hata yapabilir. Bu nedenle devlet başkanı uzman danışmanlarla çalışmalı ve onlarla iştişare edip, onların uyarılarını dikkate almalıdır. Gerekğinde danışmanlar, başkanı uyarmalıdır; eğer onlar görevlerini yapmazlarsa, başkanın yaptığı bütün haksızlığa ortak olurlar.⁷⁵ Bu yüzden İmam Mâtürîdî, sultanın devlet işlerini yürütürken yaptığı yanlışların ehil kişiler tarafından usulüne göre düzeltilmeye çalışılmasını önermektedir. Ancak bunun rastgele yerlerde ve rast gele kişiler tarafından yapılarak devletin ve devlet başkanının itibar kaybetmesini doğru bulmamaktadır. O, mevcut devlet başkanına ve devlete zeval gelmemesine büyük önem vermektedir.

Mâtürîdî'nin anlayışına göre, devlet başkanlığı, devletin ve vatandaşların güvenliği ve huzuru için oldukça önemli bir yere sahiptir. Siyasi ve toplumsal bir düzeninin kurulması ve bunun bir başkan tarafından yönetilmesi gerekir.⁷⁶ O, dînî konularda, peygamberleri ve onun varisleri olan âlimleri; idârî ve siyasî konularda ise hükümdarları ve valilerini yetkili görmektedir. Buradan hareketle,

69 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 4/267.

70 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 1/33, 34, 441; 2/21, 312; 3/113, 114; 4/267.

71 İmam Mâtürîdî'ye göre takvâ: "Hak ve adalete riayet edip kötülükten ve haksızlıktan sakınmaktır." Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 4/549.

72 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 4/548.

73 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 3/120, 176.

74 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 5/522; 1/89, 90.

75 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 3/615.

76 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, 285.

peygamberliğin ve dini tebliğ etmenin, Allah tarafından verilmiş ilahî bir görev olduğu; devlet başkanlığının ise, siyasî ve ictimâî bir görev olduğu söylenebilir. Yine o, yaşadığı dönemde zulüm ve haksızlık yapan hükümdarları eleştirip uyarmasına rağmen imama/devlet başkanına itaati gerekli görmüştür. Diğer bir ifadeyle o, imama itaati gerekli görmekte birlikte, yanlış uygulamalarda bulunan imamın ikaz edilmesini savunmuştur. Bununla birlikte o, halkın isyana kalkışmasını doğru bulmamıştır. Ortaya çıkan haksızlık ve yanlışlıkların yapıcı tenkitlerle düzeltilmesini tercih ve tavsiye etmiştir.

1.15. İmam Mâtürîdî'nin Peygamberlik Anlayışı

İmam Mâtürîdî'ye göre Hz. Allah her millete peygamber göndermiştir.⁷⁷ Cenab-ı Hakk, peygamberlerini şahsî, hissî ve aklî bir takım mucizelerle desteklemiştir.⁷⁸ Her peygambere birçok mucize verilmiştir. Hz. Peygamber'e verilen en büyük mucize, Kur'an Kerim mucizesidir.⁷⁹ Ona göre Allah'ın peygamber göndermesinde çok büyük hikmetler vardır. Ona göre peygamberler, akılları koruyup destekleyerek insanların işlerini kolaylaştırmak⁸⁰ ve insanları Allah'a davet etmek ve sadece O'na ibadet edilmesini haber vermek için gönderilmiştir.⁸¹ Ona göre Yüce Allah, her şeyi yerli yerinde yaratmış, hiçbir şeyi boşuna yaratmamıştır. Yaptıklarından ve yapmadıklarından sorumlu olan insanın davranışlarının sonuçlarını bilen iyi niyetli, doğru sözlü bir öğütçüye/peygambere başvurmak aklî bir ihtiyaçtır.⁸² Peygamberler ise, her konuda mümkün / davranışların / amellerin en iyisini belirlerler.⁸³ Bu nedenle peygamberler, iyi anlaşılamayan şeyleri açıklığa kavuşturmak ve insanlara her şeyin en iyisini öğretmek için gönderilmişlerdir.⁸⁴ Peygamberler, insanları Allah'a şirk koşmak ve putlara tapmak gibi dalaletlerden kurtarmaya, inananları dünya ve ahret mutluluğuna kavuşturmaya vesiledirler, Allah'ın büyük bir lutfü ve rahmetidirler. Onlar, nefisleri ıslah etmek ve gönülleri kötülüklerden arındırmak için gönderilmişlerdir.

1.16. İmam Mâtürîdî'nin Şefa'at Anlayışı

Mâtürîdî'ye göre şefa'at, birinin bağışlanması için Allah'a dua etmek anlamına geldiği gibi herhangi bir kimseye hayır dua etmek; herkese iyilik yapmak ve iyiliği emretmek; bir Müslümanın ihtiyacını veya sıkıntısını gidermek gibi an-

77 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 3/84.

78 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, 314, 315, 317-320; *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 1/26; 3/191, 192.

79 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, 295, 320.

80 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, 284.

81 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 3/84.

82 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, 277.

83 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, 282; *Kitâbü'l-Tevhîd Tercümesi*, 229 vd; *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 4/533.

84 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, 275; *Kitâbü'l-Tevhîd Tercümesi*, 224.

lamlara gelir.⁸⁵ Ona göre Cenabı Allah, Hz. Muhammed (s.a.v.)'e İbrahim (a.s.) ve Nuh (a.s.)'a hem kendileri için hem de ümmetlerinin bağışlanması için dua / istiğfar etmelerini emretmiştir. Rasûlullah (s.a.v.)'in ve diğer peygamberlerin müminlerin bağışlanmaları için istiğfar etmesi, onların şefaati demektir.⁸⁶ O, şefaatin hak ve sabit olduğunu ispatlamak için birçok aklî ve naklî delil getirmiştir.⁸⁷

Sonuç olarak İmam Mâtürîdî'ye göre şefaati haktır, Kur'an ve Sünnet ile sabit olduğu gibi aklen de caizdir, mümkündür ve zamanı geldiğinde gerçekleşecektir. Ona göre başta peygamberler olmak üzere melekler, salih kişiler ve salih ameller ahirette günahkâr müminlere Allah'ın izniyle şefaati edecektir.⁸⁸

2. İmam Mâtürîdî'nin Ehl-i sünnet'e Katkısı

Mâtürîdî, Hanefî fıkında icazet verecek kadar bir fakih olarak, Ebû Hanîfe'nin görüşleri doğrultusunda Kur'an-ı Kerim'i tefsir eden çok büyük bir müfessir olarak Kitap ve Sünnet'e son derece bağlı kalmaya özen göstermiştir.⁸⁹ Bununla birlikte o, bir taraftan Ebû Hanîfe'nin itikadi görüşlerini akli ve nakli delillerle açıklayıp sistematik hale getirmiş; diğer taraftan muhalif görüşleri yine akli ve nakli delillerle eleştirerek Ehl-i sünnet'in kökleşip İslâm dünyasının birçok yerine yayılmasında önemli katkısı olmuştur.⁹⁰

2.1. İcazet Veren Hanefî Bir Fakih

İmam Mâtürîdî, Hanefî mezhebinin kurucusu kabul edilen İmam-ı Azam Ebû Hanîfe geleneğini sürdüren âlim ve fakihlerden ders almıştır.⁹¹ Eserleri incelendiğinde Mâtürîdî'nin iyi bir tahsil gördüğü ve üstün yeteneğiyle Mâverâünnehir âlimleri arasında öne çıktığı, Ebû Hanîfe'yi çok iyi anladığı ve onun görüşlerini benimseyip savunduğu görülecektir. Ebû'l-Muin Neseffî'nin onun hakkındaki, "Ebû Hanîfe'yi en iyi anlayan kimse, Mâtürîdî'dir"⁹² sözü de bu görüşü desteklemektedir.

Mâtürîdî'nin kelam ve tefsirin yanı sıra fıkıh dersleri okuttuğu da bilinmektedir. İbn Yahya, onun, Ebû'l-Hasan er-Rustuğfenî'ye, İmam Muhammed eş-Şeybânî'nin *el-Mebsut* adlı eserinin tamamını ve *el-Câmiü'l-Kebîr*'i ise zekât

85 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 3/359, 360.

86 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 3/311; 2/517.

87 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd Tercümesi*, 475-484.

88 İmam Mâtürîdî'nin şefaati görüşü ile ilgili geniş bilgi için bk. Ahmet Ak, *Hanefî-i-Mâtürîdî Âlimlere Göre Şefaati Kitabı*, (İstanbul: Ensar Neşriyat 2017), 1-143.

89 Geniş bilgi için bkz. Ahmet Ak, *Selçuklular Döneminde Mâtürîdîlik*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 1-141.

90 İsmail Şık vdğr. *Kelam Tarihi Kelam Okulları*, Ankara, Gece Kitaplığı, 2015, 176-200.

91 İbn Yahya, *Şerhu Cîmel*, vr. 161b.

92 Neseffî, *Tabsiratü'l-edille* 1/162.

bölümüne kadar okuttuğunu yazmaktadır.⁹³ Ayrıca gerek kendi eserlerinde gerekse kendisine atıfta bulunan bazı eserlerde, Mâtürîdî, “Fakih” ünvanıyla anılmaktadır. Mesela Alâuddin es-Semerkindî, Mâtürîdî’yi, “*Mâverâünnehir-Semerkindî Hanefî fıkıh ekolünün reisi*”⁹⁴ şeklinde tavsif etmektedir. Ayrıca Mâtürîdî’nin usûlü fıkıha dair *Me’ hazü’s-Şerâi’* ve *Cedel* adlı eserlerini kaleme almış olması, onun, büyük bir fakih olduğuna delalet etmektedir. Mâtürîdî’yi en iyi anlayanlardan birisi olan Alâuddin es-Semerkindî, *Mizânü’l-Usûl* adlı eserinde, Mâtürîdî’nin büyük bir fakih olduğunu kaydetmektedir.⁹⁵ Yine o, *Mizânü’l-Usûl* adlı eserinde, Mâtürîdî’nin *Me’ hazü’s-Şerâi’* adlı kitabını usul-ü fıkıh ile ilgili kitaplara örnek göstermektedir.⁹⁶ Bütün bunlar, Alâuddin es-Semerkindî gibi Hanefi Ehl-i sünnet âlimlerinin Mâtürîdî’yi fıkıh ve usul-ü fıkıh konusunda da otorite kabul ettiklerine işaret etmektedir.

Sonuç olarak Mâtürîdînin îtikâdî alanda olduğu gibi fıkıh ve fıkıh usulü sahasında da Ebû Hanife’nin metodunu benimsediğini ve geliştirdiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte îtikâdî alanda Mâtürîdî’ye mezhebinin kurucusu kabul edilen Mâtürîdî’nin, fıkıh sahasında bağımsız hareket etmeyip faaliyetlerini Hanefi mezhebi içerisinde sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Bu sebeple Mâtürîdî, Hanefi bir fakih olarak Hanefi mezhebinin diğer bir ifadeyle Ehl-i sünnet’in gelişip yayılmasına çok önemli katkıda bulunmuştur.

2.2. Büyük Bir Dirayet Müfessiri

Mâtürîdî, büyük bir fakih ve mütekellim olduğu kadar aynı zamanda büyük bir müfessirdir. O, müfessir olarak da Ehl-i sünnet’in gelişip yayılmasına katkıda bulunmuştur. Fakat onun pek çok yönü gibi bu yönü de iyi bilinmemektedir. Nitekim ilk dirâyet tefsiri kabul edilen *Te’vilâtü Ehli’s-Sünnet* adlı tefsirin ona ait olduğunda şüphe bulunmamaktadır.⁹⁷ Nitekim Ebû’l-Muîn en-Neseî, Mâtürîdî’nin müfessirliği hakkında şunları söylemektedir: “Mâtürîdî’nin Kur’an’ın tevilleriyle ilgili kitabı, sahasında eşiz bir eserdir. O, bu eserinde dini konudaki sorunlara çok güzel çözümler üretmiş ve dini hurafelerden arındırmıştır.”⁹⁸ Yine Neseî, *el-keîâmü’l-mesmu’* (yani işitilen şeylerin kelam olup olmaması)

93 İbn Yahya, *Şerhu Cümel*, vr. 162a.

94 Alâuddin es-Semerkindî, *Mizânü’l-usûl*, 191, 280.

95 Alâuddin es-Semerkindî, *Mizânü’l-usûl*, 1-3; Bu konuda geniş bilgi için bk. Şükrü Özen, “İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’nin Fıkıh Usûlünün İnşası”, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, edit. Sönmez Kutlu, (Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2003), 204-242.

96 Alâuddin es-Semerkindî, *Mizânü’l-usûl*, 3: krş. İsmail Bilgili, “Hanefi Fıkıh Medeniyetine İmam Mâtürîdî’nin Katkısı”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* sy. 29, (2017), 399-423.

97 Geniş bilgi için bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü’l-Müfessirin*, (İstanbul: 1973), 376, 377; Elmal’lı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, (İstanbul: Eser Yayınları, 1971), 27, 28; Talip Özdeş, *Mâtürîdî’nin Tefsir Anlayışı*, (İstanbul: İnsan Yayınları), 2003, 21, 53-296.

98 Neseî, *Tabıratü’l-edille* 1/359.

ifadesini açıklarken de onun tefsirinde şu bilgileri nakletmektedir: “Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Te'vilât*'ında Musâ (a.s.)'ın Tûr-i Sina'da Allah'ın kelâmına delalet eden bir ses duydu. Allah Teâlâ ona (Musa a.s.)'a kelâmını anlaşılır hale getirdi.”⁹⁹ Neseî'nin söz ettiği bu nakil, Mâtürîdî'nin hem *Te'vilâtü'l-Kur'an*'ında hem de *Kitâbü'l-Tevhid*'inde benzer şekilde geçmektedir.¹⁰⁰ Bütün bunlar Mâtürîdî'nin önemli bir müfessir olduğuna işaret etmektedir.

Gelenekçi anlayışın o dönemde hatırı sayılır bir ağırlığının olduğunu iyi bilen Maturîdî, geleneğin bu gücünün farkına vararak ayet ve hadislere hatta sahabe ve tabînin ileri gelenlerinin sözlerine büyük önem vermiştir. Ancak o, gelen bütün haberlerin lafızlarına bağlı kalmakla birlikte onları aklın ışığında yeniden yorumlamıştır. Böylece o, hem gelenekçileri tam karşısına almamış hem de kendine has metoduyla İlâhî kelâmın asıl maksadının anlaşılmasına çalışmıştır. Kur'an'ın ve sahih hadislerin lafızlarına son derece bağlı kalmakla birlikte, onları, içinde bulunduğu zamana ve şartlara göre yeniden anlamış ve yorumlamıştır. Mesela o, “her kim Kur'an hakkında kendi reyile bir şey söylese, ateşteki yerine hazırlansın” hadisini, “her kim kendi reyile Kur'anı tefsir ederse ateşteki yerine hazırlansın” şeklinde yorumlayarak tefsir ile tevil ayrımına gitmiş, rey ile tefsir yapılamayacağını, fakat tevil yapılabileceğini söylemiştir. Ona göre tefsir, Allah'ın maksadının ne olduğu konusunda kesin bir görüş bildirmektir. Te'vil ise, Allah'ın maksadının ne olduğu konusunda kesin bir fikir ileri sürmeksizin muhtemel manalardan birisini tercih etmektir. Bu yüzden o, tefsiri sahabeye, te'vili de daha sonra gelen fakihlere hasretmiştir. Yapılan te'villerin Allah'ın murad ettiği şeylerin sadece birisi olabileceğine bu nedenle onları kutsallaştırmanın yanlış olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁰¹ Bu nedenle olsa gerek Maturîdî ayetlerin tevilini yaptıktan sonra, birçok yerde “en iyisini Allah bilir” demektedir. Bundan dolayı Mâtürîdî'nin tefsir tevil ayrımı, “Müfessirleri büyük bir sıkıntıdan kurtarmış ve onlara Kur'an yorumunda rahat hareket edebilmenin fikrî ve itikâdî dayanağını sağlamıştır.”¹⁰² Ayrıca Sönmez Kutlu'nun ifade ettiği gibi “Ayetleri te'vil ederken dilsel analizlere, akfî ve teolojik temellendirmelere başvurması ve te'vilde göreceliği öne çıkarmasından hareketle, onun İslâm düşüncesinde Anlambilim ve Yorumbilim'e kapı aralayan ilk kimselerden olduğu”¹⁰³ söylenebilir.

99 Neseî, *Tabsiratü'l-edille* 1/305.

100 Geniş bilgi için bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehlî's-Sünne*, 1/528; *Kitâbü'l-Tevhid*, 91.

101 Maturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 1/1.

102 Celal Kırcı, “Mezhebi Tefsir Ekolünün Ortaya Çıkışı”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Ankara: 1987(5), 60.

103 Sönmez Kutlu, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî”, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, ed. Sönmez Kutlu, (Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2003), 25.

Sonuç olarak Mâtürîdî, tefsirinde Kur'an ayetlerini, Kur'an ve Sünnet'e uygun bir şekilde tefsir ederek Ehl-i sünnet itikadını sağlam bir zemine oturtan ilk müfessirdir.¹⁰⁴ Zira ondan sonra, İmam Gazâlî (505/111), Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî (538/1143), Fahreddin er-Râzî (606/1209), Celaleddin es-Suyûtî (911/1505) ve Mahmud el-Âlûsî (1270/18549 gibi meşhur müfessirlerin tamamı Mâtürîdî'nin metodu üzerine tevîl yapmışlardır.¹⁰⁵ Diğer bir ifadeyle Mâtürîdî kendisinden sonra gelen dirayet müfessirlerini büyük ölçüde etkilemiş ve onların işini kolaylaştırmıştır. Yine o, Kur'an'ı aklın ve naklin ışığında sistemli bir şekilde yorumlayarak, Kur'an'ın insanlığın problemlerine çözüm getiren ilahi bir kitap olduğunu göstermiş ve bu yolda önemli bir çıkış açmıştır. Keza o, İslâm âlimlerinin önünde Çin Setti gibi duran büyük bir engeli ortadan kaldırarak, Ehl-i sünnet âlimlerinin önünü açmıştır.

2.3. Ehl-i Sünnet'in İmamı ve Mütakellimi

İmam Mâtürîdî, Hanefî bir fakih ve bir dirayet müfessiri oluşundan daha çok Ehl-i sünnet'in imamı ve mütakellimi olarak bilinmektedir. Nitekim o, Ebû Hanîfe'nin görüşlerini geliştirip sistemleştirdiği için Ehl-i sünnet'in Mâtürîdîlik kolunun imamı kabul edilmektedir. Bu sebeple o, adına nispetle Mâtürîdîlik mezhebinin kurucusu kabul edilmiştir. Onun görüşleri kendisinden sonra Hakîm es-Semerkandî ve Rustuğfeni gibi öğrencileri; onlardan sonra da İbn Yahya, Muhammed el-Pezdevî, Ebû'l-Muin en-Nesefî, Ömer en-Nesefî, Alâuddin es-Semerkandî, Nureddin es-Sâbûnî ve İbnü'l-Hümmam gibi çok sayıda âlim tarafından Ehl-i sünnet'in görüşü olarak benimsenmiş ve yayılmıştır.¹⁰⁶

Eserleri incelendiğinde ve Hanefî âlimlerin onu, övüp saygıyla anmalarına bakıldığında¹⁰⁷ İmam Mâtürîdî'nin, Semerkant-Mâverâünnehir ekolü içinde öne çıktığı anlaşılmaktadır. Fakat o, yaşadığı dönemde Samani yönetiminin desteğini alamadığı için kendi memleketinde bile uzun süre ihmal edilmiştir. Daha önce belirtildiği gibi o zaman Semerkant Hanefileri İyâziyye ve Cüzcâniyye olarak iki alt gruba ayrılmıştı. Bunlardan Cüzcâniyye mensupları, Rey anlayışını benimserken; İyâziyye mensupları ise, rey anlayışından uzaklaşmışlar idi. Semerkant'taki Hanefiler arasında ortaya çıkan mezhep içi çekişme/rekabet Mâtürîdî ve talebelerinin dışlanmasına neden olmuştur. Nitekim karşı tarafta bulunan Ebû Ahmed el-İyâzî gibi âlimlerin temsil ettiği Hanefî ekol/İyâziyye, Samani emirleri tara-

104 Ahmet Vevbi Ecer, *Türk Bilgini Mâtürîdî*, (Ankara: 1978), 46, 98–110.

105 Celal Kırcı, *Kur'an ve Bilim*, (İstanbul: Marifet Yayınları, 1996), 171.

106 Kutlu, Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle Mâtürîdî, 22; Hulusi Arslan, *Kelam Tarihi ve Ekolleri*, Malatya, Protech Matbaa ve Reklam Hizmetleri, 2018, 230.

107 Nesefî, *Tabıratü'l-edille*, 1/26, 27, 98, 146, 162, 197, 202, 240, 258, 420; II/545, 553, 739, 799; Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 2; Alâuddin es-Semerkandî, *Şerhu Te'vilâti'l-Mâtürîdî*, vr. 1b, 3b; Alâuddin es-Semerkandî, *Mfzânü'l-usûl*, 3.

findan desteklenirken Mâtürîdî ve talebelerinin de içinde bulunduğu Cüzcâniyye mensubu Hanefilerin dışlandığı daha önce belirtilmiş idi. Bu sebeple Mâtürîdî ve takipçileri Samaniler zamanında dar bir bölgede yaşamak zorunda kalmışlardır. Bu sebeple onun görüşleri devam etmesine rağmen siyâsî vb. nedenlerden dolayı görmezden gelinmek istenmiştir. Zira gerek Hâkim es-Semerkandî'nin *Sevâdü'l A'zam*, gerekse Ebû Seleme'nin *Cümelü Usulî'd-Din* 'inde toplum tarafından büyük kabul görmesine rağmen Mâtürîdî'nin adı hiç geçmemektedir. Bununla birlikte öğrencisi Rustuğfenî ile onun öğrencisi İbn Yahya, Mâtürîdî'nin ismini övgüyle zikrederek onun Semerkant ekolü içindeki yerine işaret etmişlerdir.

Hicri beşinci asrın ikinci yarısında Mâtürîdî, tespit edebildiğimiz kadarıyla, ilk defa Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî tarafından Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'ın önde gelen imamı olarak görülmeye başlanmıştır. Pezdevî'nin Semerkant kadılığına atanmasından sonra Mâtürîdî ve fikirleri siyasi idare tarafından tanınmaya ve desteklenmeye başlanmıştır. Pezdevî'nin, *Kitâbü't-Tevhid* hakkında "buldum" ifadesini kullanması,¹⁰⁸ Mâtürîdî'nin ve eserlerinin ne kadar ihmal edildiğinin göstergesi sayılabilir.

Pezdevî'nin sahip çıkmasıyla ikinci kez tanınmaya başlayan Mâtürîdî'nin yıldızı gittikçe parlamış, o, hicri beşinci asrın sonlarına doğru, Ebû'l-Muin Neseffî ile birlikte Ehl-i sünnet'in yegâne imamı olarak görülmeye ve gösterilmeye çalışılmıştır. Neseffî'nin öğrencisi Alâuddin es-Semerkandî ve diğer Mâverâünnehir âlimleri, Mâtürîdî'yi artık başta Mâverâünnehir ve Horasan olmak üzere, Irak, Suriye ve Anadolu'da tanıtmaya ve onun görüşleri yaymaya başlamıştır. Zira bu anlayışı benimseyen Türkler Orta Asya'dan batıya doğru Anadolu'ya göç etmeye başlamışlardır.

Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî, Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'ın reislerinden ve keramet sahibi olarak tavsif ettiği Mâtürîdî'yi, "Şeyh imam zahid Ebû Mansûr el-Mâtürîdî es-Semerkandî" şeklinde zikretmekle kalmayıp, "Eş'arî'den üstün olduğunu" söyleyerek onu öne çıkarmaktadır.¹⁰⁹ Bu durum, Pezdevî'nin, her dönem otorite kabul edilen Ebû Hanife'den sonra, Mâtürîdî'yi ikinci otorite kabul ettiğini göstermektedir. Çünkü Ebû Hanife'nin benimsemiş olduğu din anlayışını, Mâtürîdî'den nakiller yaparak anlatmakta ve Ebû Hanife'nin yanlış anlaşılacak fikirlerini büyük ölçüde tashih eden ve sistemleştiren kişi olarak görmekte ve onu överek savunmaktadır. Rustuğfenî (350/961), Mâtürîdî hakkında, "eş-Şeyh el-İmam¹¹⁰",

108 Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 3.

109 Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 3, 101.

110 Rustuğfenî, *Fevâid*, vr. 302a.

“eş-Şeyh Ebî Mansûr el-Mâtürîdî,¹¹¹” “eş-Şeyhu’l-İslâm¹¹²” ve “eş-Şeyhu’l-İmâmi’l-Hüdâ¹¹³” gibi övücü sıfatlar kullanmaktadır. İbn Yahya Mâtürîdî’nin adını 24 yerde zikretmektedir. O, bunların çoğunda onu, “eş-Şeyh Ebû Mansûr (rahimullah)” şeklinde¹¹⁴ bir yerde¹¹⁵ ise, “eş-Şeyh el-İmam Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî” şeklinde övmektedir.

Başta Ebû’l-Muin Neseî (508/1114) olmak üzere, Necmüddin Ömer en Neseî (537/1142), Alâüddin es-Semerkindî (539/1144), Sem’ani (562/1166) ve Hafizüddin en-Neseî gibi Hanefî âlimlerin çoğu genelde Mâtürîdî’yi, “eş-Şeyhu’l-İmam¹¹⁶” (Büyük âlim) şeklinde anmışlardır. Ayrıca Saffar el-Buhârî (534/1139) ise Mâtürîdî’yi, “Ehlü Sünnet ve’l-Cemaat imamlarından İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî es-Semerkindî¹¹⁷” olarak övmektedir. Bunlardan Necmüddin en-Neseî, “kıdvetü’l-ferîkayn¹¹⁸” (iki kesimin/zahir ve batın âlimlerin önderi) şeklinde; Alâüddin es-Semerkindî ise, “eş-Şeyhu’l-imam ez-zahid reisü Ehli’s-Sünnet¹¹⁹” şeklinde; Hafizüddin en-Neseî ise, “Semerkant meşayihinin reisi eş-şeyhu’l-imam” ve “eş-Şeyhu’l-imam alemü’l-hüdâ¹²⁰” şeklinde de tavsif etmişlerdir.

Kureşî, “Şeyhu’l-İslâm Ebû Mansûr el-Mâtürîdî¹²¹” şeklinde, Kefevî ise, “İmâmü’l-Hüdâ Sünnet ve Hidayet ehlinin önderi, Sünnet ve Cemaat’in bayraktarı, fitne ve bidatın kökünü kazıyan, şeyh imam, kelamcılarının imamı ve Müslümanların akaidini tashih eden¹²²” şeklinde tavsif ederek Mâtürîdî’ye o zamana kadar verilen sıfatların hemen hepsini bir arada toplamıştır. Bütün bu övgü ifadeleri, Mâtürîdî’nin Ehl-i sünnet âlimleri üzerinde ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.

111 Rustuğfenî, *Fevâid*, vr. 313b.

112 Rustuğfenî, *Fevâid*, vr. 315a.

113 Rustuğfenî, *Fevâid*, vr. 317a.

114 Mâtürîdî’nin adı *Şerhu Cümel*’de 24 yerde geçmekte olup onlardan bazıları şunlardır: İbn Yahya, *Şerhu cümel*, vr. 18b, 20a, 29a, 31a, 34a, 39a, 46b, 52b, 53a, 64b, 68a, 68b, 110a, 117b, 118b ve 127b.

115 İbn Yahya, *Şerhu cümel*, vr. 161b.

116 Neseî, *Tabıratü’l-edille*, 1126, 27, 98, 146, 162, 197, 202, 240, 258, 420, II/545, 553, 799; Ömer Neseî, *el-Kand*, 311; Alâüddin Semerkandî, *Şerhu’l-te’vilât*, v. 1b; Ebû’l-Berekât Ahmed b. Mahmud Hafizüddin en-Neseî, *Şerhu’l-müntehab fî usûli’l-mezheb*, thk. Salim Ögüt, (Kahire: 1988), 385, 685, 844.

117 Ebû İshak İbrahim b. İsmail b. Ebi Nasr es-Saffar el-Ensârî, *Telhisil edille*, Atıf Efendi Ktp. No: 1220, vr. 22b, 35b, 157b.

118 Ömer Neseî, *el-Kand*, 143.

119 Alâüddin Semerkandî, *Mizânü’l-ıusûl*, 3.

120 Hafizüddin en-Neseî, *Şerhu’l-müntehab*, 80, 393.

121 Kureşî, *el-Cevâhir*, 2/553.

122 Kefevî, *Ketâib*, vr. 105a, 105b.

Görüldüğü gibi Hanefi âlimlerin Mâtürîdî hakkında sitâyîşkâr ifadeleri zaman geçtikçe artarak devam etmiştir. V/XI. asrın ikinci yarısına kadar olan dönemde yaşayan âlimler onu, Semerkant/Maveraünnehir bölgesinin önde gelen Hanefi bir âlim olarak görmüşlerdir. Bu zaman dilimi onun yaşadığı dönemden başlayıp yaklaşık hicri V. Asrın ikinci yarısına kadarki süreyi içine almaktadır. Mâtürîdî, V/XI. Asrın ikinci yarısından itibaren el-Pezdevî ve özellikle Ebû'l-Muîn en-Nesefî ve onun öğrencileri vasıtasıyla Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'ın imamı ve mütekellimi olarak benimsenmiş ve tanıtılmaya çalışılmıştır.

2.4. Hanefileri Muhaliflerin Yanlış Fikirlerinden Koruması

Yukarıda görüldüğü üzere Mâtürîdî, Ebû Hanîfe'nin itikadi görüşlerini akli ve nakli delillerle açıklayıp geliştirip sisitemleştirmekle kalmamış; aynı zamanda Hanefileri korumak amacıyla Mutezile, Haricilik ve Şîa gibi muhalif mezheplerin imamet, ruyetullah, mürtekib-i kebire ve şefaât vb. görüşlerini eleştirmiştir. Böylece Hanefilerin İmam Azam Ebû Hanîfe'nin çizgisinde kalmalarını sağlayarak Ehl-i sünnet'e katkıda bulunmuştur. Nitekim Mâtürîdî, birçok konuda muhalif kişi ve görüşleri teker teker ele almış; hatta onlara reddiye bile yazmıştır. Onun günümüze ulaşamayan 12 eserinden 8'i, aşağıda görüleceği üzere reddiyelerden oluşmaktadır. Söz konusu 8 reddiyenin çoğunu yani 5'ini Mutezile'nin bazı görüşlerini eleştirmek için yazmıştır.¹²³ Bunlardan ikisini ise doğrudan Mutezili âlim Kabi'ye yazmıştır. Yine *Kitabü't-Tevhid* incelendiğinde, onun, en çok eleştirdiği mezhebin Mutezile mezhebi; en çok eleştirdiği kişinin de Kabi olduğu açıkça görülmüştür.

- *Kitâbü Reddi Evâili'l-Edille Li'l-Ka'bi*
- *Kitâbü Reddi Tehzibi'l-Cedel li'l-Ka'bi*
- *Kitâbü Beyani Vehmi'l-Mutezile*
- *Reddü Vâidü'l-Füssâk li'l-Ka'bi*
- *Reddü'l-Usûli'l-Hamse li-Ebi Ömer el-Bâhilî*
- *Kitâbü fi'r-Red 'Ale'l-Karâmita (fi'l-Usul)*
- *Kitâbü fi'r-Red 'Ale'l-Karâmita (fi'l-Füru')*
- *Reddü Kitâbi'l-İmâme li-Ba'di'r-Revâfiz*

123 Nesefî, *Tabsiratü'l-edille*, 1/359.

Mâtürîdî'nin Mutezile'den sonra en çok Şia,¹²⁴ Havaric ve Kerramiyye'nin bazı görüşlerini eleştirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim o, büyük günah sahibinin affedilmeyeceğini ileri süren Mu'tezile ve Hâricîler'e karşı çıkmış, "Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar"¹²⁵ ve "Eğer siz yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız küçük günahlarınızı örteriz ve sizi değerli bir yere koyarız"¹²⁶ ayetlerini delil getirmiştir. Ona göre bu ayetler şirkin tövbeyle, şirk dışındaki diğer günahların ise işlenen sevaplarla veya Allah'ın bağışlamasıyla mümkün olduğunu ifade etmektedir. Şirk koşan kimse ebedî ateşte kalacaktır fakat büyük günah işleyen kimse inkârcı ve müşrik olmadığı için, ebedî ateşte kalması caiz değildir.¹²⁷

Yine o, şefaati büyük günah meselesiyle birlikte ele almış, şefaatin hak ve sabit olduğuna dair birçok akli ve nakli delil getirmiştir.¹²⁸ Onun bu konuda en çok eleştirdiği mezhepler yine Mutezile ve Hariciler olmuştur.¹²⁹ Mâtürîdî, daha pek çok muhalif görüşleri eleştirmiştir fakat asıl konumuz bu olmadığı için bu kadar bilgiyle yetinmek istiyoruz.

Sonuç

İmam Mâtürîdî, İmam Azam Ebû Hanîfe'nin vefatından yaklaşık bir asır sonra Semerkant'ın Mâtürît köyünde dünyaya gelen büyük bir Türk âlimidir. Engin zekâ ve yüksek anlayışıyla iyi bir tahsil gördükten sonra Ebû Hanîfe'nin itikâdî görüşlerini geliştirip sistemleştirerek Ehl-i sünnet'in Mâtürîdîyye kolunun teşekkülünü hazırlamıştır. Bu sebeple o, Sünnet ve hidayet ehlinin önderi, Sünnet ve Cemaat'ın bayraktarı, fitne ve bidatin kökünü kazıyan, şeyh imam, kelamcılarının imamı ve Müslümanların akâidini tashih eden büyük bir zattır. O, din ve dünya işlerinde her şeyin mümkün olan en iyisinin yapılmasını teşvik ederek büyük bir İslâm medeniyetinin kurulmasına da öncülük eden müstesna şahsiyetlerden biridir. O, İslâm dünyasında akıl ve mantıkla çelişen pek çok anlayışın bulunduğu bir dönemde, akıl ve vahiy dengesini kurarak, Kelam, Tefsir ve İslâm Fıkhı alanlarında kendine has methodologyyla çözümler bulmaya çalışmış ve fikir özgürlüğünün önünü açmıştır.

124 Mâtürîdî'nin Şia'ya eleştirileri hakkında geniş bilgi için bk. Sıddık Korkmaz, "İmam Mâtürîdî'nin Şia'ya Yöneltiltiği Eleştiriler", İmam Mâtürîdî'nin İzdüşümü, Edit. Sıddık Korkmaz, (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 257-292.

125 en-Nisâ 4/48.

126 en-Nisâ 4/31.

127 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhid*, s. 548-549. Krş. Sönmez Kutlu, "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Mezhebî Arka Planı", *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, edit. Sönmez Kutlu, (Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2003), 151.

128 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhid Tercümesi*, 475-484.

129 Geniş bilgi için bk. Ak, *Hanefî-Mâtürîdî Âlimlere Göre Şefaat Kitabı*, 57-143.

Mâtürîdî, nakli (vahyi) esas alıp ve ona son derece bağlı kalmakla birlikte, Kur'an'ı doğru anlayabilmek için, akla büyük önem vermiş ve her hangi bir konuda en doğru karara varabilmenin, ancak tefekkür edip düşünerek, akıl yürütmeyle mümkün olacağını savunmaktadır. Ona göre renklerin karışması durumunda, sağlam bir göze, seslerin karışması durumunda, sağlam bir kulağa başvurulduğu gibi, birbirine karışan görüşlerin doğrusunu bulmak için de düşünmeye ve akıl yürütmeye ihtiyaç vardır. Bu nedenle o, nasları yorumlarken onların sadece lafzına değil, aynı zamanda onlarla ne kastedildiğini düşünmüştür. Ona göre Allah katında geçerli din, İslâm dinidir. İslâm dini Allah'ın koruması altındadır. İslâm dini, akılla çelişmez; bilakis onu koruyup destekler. İslâm dininde zorlama yoktur. İslâm dininin aslı tevhid ve imandır. Bununla birlikte İslâm dininde salih amellerin de çok büyük yeri ve önemi bulunmaktadır.

İmam Mâtürîdî'nin imanda istisnayı kabul etmemesi, bize göre Horasan ve Mâverâünnehirdeki müslümanların büyük bir İslâm medeniyeti kurmalarında önemli rol oynadığı söylenebilir. Zira ameli imandan bir cüz kabul eden Ashâbu'l-Hadis'e göre insanın kendisini mümin kabul etmesi için hatasız, kusursuz olması gerekir. Hâlbuki insanın hatasız ve kusursuz olması imkânsız gibi bir şeydir. Bu durum karşısında Ashâbu'l-Hadis anlayışına göre düşünen bir kişi acaba ben mümin miyim değilmiyim ikilemi içine düşer ve imanını dolayısıyla kendisini güvende göremez. Bunun üzerine "acaba ben mümin miyim değilmiyim" şeklinde karamsarlığa, ümitsizliğe ve güvensizliğe düşer. Bunun üzerine "mümin miyim değilmiyim" şeklinde düşünürken "inşallah müminim" diyerek kendisini teselli etmeye ve moralini yüksek tutmaya çalışır. Fakat bu durumdaki bir kimsenin moralini yüksek tutması gerçekten zordur. Çünkü böyle bir kişinin zihninde mutlaka bir "acaba" olur ve bu durum onu rahatsız ve huzursuz eder. Hâlbuki ilim ve fen alanında bir şey gerçekleştirmek en başta sağlam bir zihne ve düşünceyle mümkündür. İşte Mâtürîdî'nin din anlayışında imanda istisnaya düşülmeden göğsünü gere gere "ben müminim" ve "ben gerçekten müminim" şeklindeki ifade kişinin en başta zihninde kafasında bir rahatlamaya yol açar. Bu da müminin kendisini iman bakımından huzur ve güven içerisinde görmesini sağlar. Böylece kendine güvenen ve kafası rahat olan bir insanın her alanda ilerlemesi ve yeni şeyler keşfetmesi daha kolay olur. Bundan dolayı Nizamiye medreselerinde verilen eğitime, Ehl-i sünnet'in Hanefi-Mâtürîdî anlayışı hâkim olmuş olsa idi İslâm dünyasının kurduğu medeniyet daha muhteşem olurdu diyebiliriz.

Sonuç olarak araştıran sorgulayan ve her şeyin mümkün olan en iyisinin yapılmasını isteyen; problemlerin aklın ışığında çözülmesini tavsiye eden; kardeşlik ve eşitlik, birlik ve beraberlik, barış ve adalet anlayışı üzerine kurulan

iman nazariyesini savunan Mâtürîdî görüşlerin günümüzdeki Müslümanların sağlıklı bir din anlayışına kavuşmalarına yardım edeceğini düşünmekteyiz. Ayrıca sağlam bir din anlayışına sahip olan Müslümanların, dünya barışının teminine önemli katkı sağlayacağı kanaatindeyiz. İmam Mâtürîdî, akli ve nakli delillerle araştırıp sorgulayarak her şeyin mümkün olan en iyisinin yapılmasını isteyen; problemlerin naklin ve aklın ışığında tefekkür ederek / düşünerek çözülmesini savunmuştur.

Mâtürîdî, Hanefî fikhında icazet verecek kadar bir fakih olarak, Ebû Hanîfe'nin görüşleri doğrultusunda Kur'ân-ı Kerim'i tefsir eden çok büyük bir müfessir olarak Kitap ve Sünnet'e son derece bağlı kalmaya özen göstermiştir. Bununla birlikte o, bir taraftan Ebû Hanîfe'nin itikadi görüşlerini akli ve nakli delillerle açıklayıp sistematik hale getirmiş; diğer taraftan muhalif görüşleri yine akli ve nakli delillerle eleştirerek Ehl-i sünnet'in kökleşip İslâm dünyasının birçok yerine yayılmasında önemli katkısı olmuştur. Ayrıca o, Ebû Hanîfe'nin itikadi görüşlerini akli ve nakli delillerle açıklayıp geliştirip sistemleştirmekle kalmamış; aynı zamanda Hanefileri korumak maksadıyla muhalif görüşleri eleştirmiştir. Böylece o, Hanefilerin, itizali fikirlere sapmayarak İmam Azam Ebû Hanîfe'nin çizgisinde kalmalarını sağlamak suretiyle de Ehl-i sünnet'in kökleşip, gelişip yayılmasına çok büyük katkıda bulunmuştur.

Kaynakça

- Ak, Ahmet. *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2017.
- Ak, Ahmet. *Selçuklular Döneminde Mâtürîdîlik*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2019.
- Ak, Ahmet. *Hanefî-i-Mâtürîdî Âlimlere Göre Şefaât Kitabı*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Alâuddin es-Semerkindî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed. *Şerhu Te'vilâtü'l-Kur'ân*. Süleymaniye Ktp. Medine Bölümü, Nu: 179.
- Alâuddin es-Semerkindî. *Mizânü'l-usûl fî netâici'l-ukûl*. nşr. M. Zeki Abdülber. Katar: Mektebetü dâri't-türâs, 1404/1984.
- Arslan, Hulusi. *Kelâm Tarihi ve Ekolleri*. Malatya: Protech Matbaa ve Reklam Hizmetleri, 2. Basım, 2018.
- Aykaç, Mustafa. "İman Kavramı". *Sistemantik Kelâm*. ed. Mehmet Evkuran. Ankara: Bilay Yayınları, 2019.
- Beyazî, Kemâluddin Ahmed b. Hasan. *İşârâtü'l-merâm an ibârâti'l-imâm*. thk. Yusuf Abdürrezzak, Kahire: 1949.

- Bilgili, İsmail. "Hanefi Fıkıh Medeniyetine İmam Mâtürîdî'nin Katkısı". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* sy. 29, (2017), 399-423.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü'l-Müfessirîn*. İstanbul: 1973.
- Bozkurt, Mustafa. "Mâtürîdî'de Hakikat, Taklid ve Tahkik Açısından İman". *Uluğ Bir Çınar İmâm Mâtürîdî Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı*. ed. Ahmet Kartal. 405-411. İstanbul: Ofis Yayın Matbaacılık, 2014.
- Ecer, Ahmet Vevbi. *Türk Bilgini Mâtürîdî*. Ankara: 1978.
- Hafızuddin en-Nesefî, Ebü'l-Berekât Ahmed b. Mahmud. *Şerhu'l-müntehab fî usûli'l-mezheb*. thk. Salim Ögüt. Kahire: y.y., 1988.
- İbn Yahyâ, Ebü'l-Hüseyn Muhammed el-Beşâğarî. *Şerhu cümeli usûli'd-din li Ebî Seleme es-Semerkandî*. Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa Bölümü, Nu: 1648/II.
- Kefevî, Mahmud b. Süleyman. *Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtar*. Süleymaniye Ktp. Reisülküttâb Bölümü, Nu: 690.
- Kırca, Celal. *Kur'ân ve Bilim*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1996.
- Celal Kırca, "Mezhebî Tefsir Ekolünün Ortaya Çıkışı", *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, 52-61. Ankara: 1987(5).
- Korkmaz, Sıddık. "İmam Mâtürîdî'nin Şia'ya Yönelttiği Eleştiriler". İmam Mâtürîdî'nin İzdüşümü. edt. Sıddık Korkmaz, Ankara: Fecr Yayınları, 2019.
- Kureşî, Muhyiddin Ebû Muhammed Abdülkadir b. Muhammed. *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*. nşr. Abdülfettah Muhammed el-Hulv. 1-4, (Kahire: 1993).
- Kutlu, Sönmez. "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî". *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*. ed. Sönmez Kutlu. 17-55. Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2003.
- Kutlu, Sönmez. "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Mezhebî Arka Planı.", *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*. ed. Sönmez Kutlu. 119-146. Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2003.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Kitâbü't-Tevhîd*. nşr. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: İSAM Yayınları, 2002.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vilâtü'l-Kur'an*. thk. Ahmed Vanlıoğlu ve dğr. İstanbul: Mizan Yayınları, 2005-2010.

- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*. trc. Yusuf Şevki Yavuz ve dğr. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010-2017.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Tevîlâtü Ehli's-Sünne*. nşr. Fâtıma Yusuf el-Haymî. 5 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1425/2004.
- Nesefî, Ebû'l-Muîn Meymûn. *Tabsiratü'l-edille fi usûli'd-dîn*. nşr. Claude Selame. Dimeşk: 1993.
- Ömer Nesefî, Ebû Hafs. *el-Kand fi zikri ulemâ-i Semerkand*. nşr. Nazar Muhammed el-Faryâbî. Riyad: 1412/1991.
- Özdeş, Talip. *Mâtürîdî'nin Tefsir Anlayışı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Özen, Şükrü. "İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün İnşası". *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*. ed. Sönmez Kutlu. 203-242. Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2003.
- Özen, Şükrü. *Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünü Yeniden İnşası*. İstanbul: Doçentlik Takdim Tezi, 2001.
- Pezdevî, Ebû'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed. *Ehl-i sünnet Akaidi*. çev. Şerafeddin Gölcük. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 3. Basım, 1994.
- Rustuğfenî, Ebû'l-Hasan Ali b. Said. *Fevâidü'r-Rüstuğfenî, Keşşi'nin Mecmûu'l-Havâdis ve'n-Nevâzi* adlı eserinin içinde. Süleymaniye Ktp. Yeni Cami Bölümü, Nu: 547.
- Saffar, Ebû İshak İbrahim b. İsmail b. Ebi Nasr. *Telhisül edille*. Atıf Efendi Ktp. No: 1220.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî. *el-Ensâb*. nşr. Abdullah Ömer el-Bârûdî. 5 cilt. Beyrut: Dâru'l-cinân, 1408/1988.
- Şık, İsmail. vdğr. *Kelam Tarihi Kelam Okulları*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2015.
- Yazır, Elmalı'lı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Yayınları, 1971.
- Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtazâ el-Hüseynî. *İthâfû's-saâdeti'l-muttekîn bi şerhi ihyâi ulûmi'd-din*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.